

УДК 81-155:811.162.2:811.581

ПОТЕНЦІАЛ ПРОПОЗИЦІЇ ЯК TERTIUM COMPARATIONIS У ЗІСТАВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА КИТАЙСЬКОЇ МОВ

Нечитайло М.О., аспірант кафедри
філософії мови, порівняльного мовознавства і перекладу,
викладач кафедри східних мов і методики викладання східних мов
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті здійснено огляд тлумачень пропозиції та сформульовано основні підходи до її опису. Семантичний аспект синтаксису є перспективним для зіставного вивчення таких різноструктурних мов, як українська та китайська. Пропозиція, як спільне явище для практично всіх мов, як мисленнєвий образ, може виступити в якості tertium comparationis (основою зіставлення) у дослідженнях синтаксичних явищ даних зіставлюваних мов.

Ключові слова: пропозиція, семантичний синтаксис, речення, зіставний метод, tertium comparationis, глибинна структура, поверхнева структура.

В статье сделан обзор толкований пропозиции и сформулированы основные подходы к ее описанию. Семантический аспект синтаксиса является перспективным для сопоставительного изучения таких разноструктурных языков, как украинский и китайский. Пропозиция, как общее явление для практически всех языков, как мыслительный образ, может выступить в качестве tertium comparationis (основы сопоставления) в исследованиях синтаксических явлений данных сопоставляемых языков.

Ключевые слова: пропозиция, семантический синтаксис, предложение, сопоставительный метод, tertium comparationis, глубинная структура, поверхностная структура.

Nechytailo M.O. POTENTIAL OF PROPOSITION AS A TERTIUM COMPARATIONIS IN CONTRASTIVE STUDIES OF UKRAINIAN AND CHINESE LANGUAGES

The article reviews the interpretation of the proposition and formulates the main approaches to its description. The semantic aspect of syntax is perspective for contrastive study of such different structured languages as Ukrainian and Chinese. The proposition, as a common phenomenon for almost all languages, as a mental image, can act as tertium comparationis (the basis of comparison) in the study of syntactic phenomena of these comparable languages.

Key words: proposition, semantic syntax, sentence, comparative method, tertium comparationis, deep structure, surface structure.

Постановка проблеми. Для сучасної лінгвістики характерним є зацікавлення до змістової сторони мови. Окрім вивчення формальної сторони речення, зростає кількість наукових розвідок його семантичної сторони, змістової організації. Центральним поняттям семантичного синтаксису є поняття «пропозиції».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У середині 20 ст. «лінгвістичний поворот» у філософії дав розвиток новому напрямку – аналітичній філософії, де простежується тісний зв'язок логіки та мови. Увагу на понятті «пропозиція» зосереджують Л. Вітгенштейн, Б. Рассел, Г. Фреге, логік та математик А. Черч. Саме у середині 60-х рр., за висловом Н.Арутюнової, почався «штурм семантики речення» [1, с. 6]. Серед мовознавців змістову сторону речення досліджували в кількох напрямках, вивчення семантичної сторони речення, методів та принципів її дослідження були предметом наукових розвідок Т. Алісової, Н. Арутюнової, Ю. Апресяна, В. Гака, Г. Золотої, Є. Падучевої, І. Сусова, Т. Шмельової, Фр. Данеша, А. Вежбицької, Ч. Філлмора, Н. Хомського, Л. Чейфа, Лі Ціня (李勤), Чень Шумей (陈淑梅), структура пропозиції була предметом вивчення у І. Сусова, семантика предикатів як основи пропозиції – І. Вихованця, А. Загнітка, О. Філімонова досліджувала роль буттєвих та характеризуючих пропозицій у змістовій організації зу-

дожного тексту. Також варто зазначити, що китайський дослідник Лі Цінь у роботі «句法语义研究新探: 理论与研究与俄汉对比» («Новое в исследованиях по синтаксической семантике: теоретические исследования и сопоставление русского и китайского языков») описав семантичні типи простого речення, здійснив зіставний аналіз пропозиційних конструкцій китайської та російської мов, що мало значну цінність для подальших досліджень семантики синтаксису та практики викладання цих мов [22]. На даний час актуальним є проведення зіставних досліджень семантичної сторони речення української та китайської мов, майбутні напрацювання котрих можуть знайти своє практичне застосування у викладанні граматики, перекладу, стилістики китайської мови тощо.

Метою статті є аналіз визначень вітчизняних та зарубіжних мовознавців щодо сутності центрального терміну семантичного синтаксису пропозиція та її типології, на його основі сформулювати попередню теоретичну базу для створення методології подальших розвідок у царині зіставного вивчення мов, де види пропозицій могли б виступити у якості tertium comparationis.

Виклад основного матеріалу. На думку сучасних дослідників (В. Балтаєва, А. Євдокімова, С. Федотова) синтаксис речення вивчається на основі таких аспектів: членів речення (статичний синтаксис), актуального члену-

вання (динамічний синтаксис), синтагматичного членування і парентетичних внесень [2]. Основними ж напрямками дослідження синтаксису вважають формально-синтаксичний, логіко-синтаксичний та психолого-синтаксичний. Виникнення психологічного напрямку у традиційному синтаксисі у російському мовознавстві пов'язують з іменем О. Потєбні, в результаті інтенсивних психолінгвістичних досліджень у 70-х рр. формується семантичний синтаксис, а на його базі дещо пізніше – когнітивно спрямований синтаксис [9, с. 9]. Загалом, історію розвитку синтаксичних досліджень можна поділити на такі етапи: 1) традиційний синтаксис; 2) структурний синтаксис; 3) трансформаційно-генеративний синтаксис; 4) семантичний синтаксис; 5) когнітивний синтаксис.

Т. Шмельова вважала дуже зручним сприймати семантичний синтаксис як автономний, адже це :

- дозволяє виділяти семантику речення як самостійний об'єкт;
- виробити систему понять, що могли б описати, пояснити семантичний синтаксис;
- встановити співвідношення між семантичним, формальним та комунікативним синтаксисами [19, с. 4].

Також Т. Шмельова нагадує, що передісторією виникнення семантичного синтаксису є первинне накопичення спостережень та фактів, а далі вже історія полягає у виробленні нових ідей та осмисленні уже наявних, які пояснюють принципи змістової організації речення. Серед таких ідей поєднання суб'єктивних (модус) і об'єктивних (диктум) елементів змісту (Ш. Баллі, Е. Бенвеніст), глибинні відмінки та актанти (Л. Теньєр, Ч. Філлмор). [там само, с. 5-7].

І А. Загнітко, і К. Шульжук вважають природу змісту речення достатньо складною та виділяють три рівні семантики речення, що її репрезентують:

- денотативний (його кваліфікують як зв'язок речення з реальними ситуаціями (реальними предметами і відношеннями між ними);
- логіко-семантичний (характеризується через співвідношення з логічними структурами і репрезентацію у реченнєвій структурі відповідних категорій);
- мовно-семантичний (орієнтований на семантико-синтаксичну структуру, тобто на певні лексичні компоненти і відношення між ними) [8, с. 119; 21, с. 182-183].

А Загнітко, окреслюючи основні категорії та різновиди семантико-синтаксичної структури речення, підсумовує, що «аналіз семантико-синтаксичної структури речення особливо важливий у зіставному дослідженні різних мов, тому що уможливує встановлення спільних і відмінних площин вираження синтаксем» [7, с. 73].

Для вивчення диктумного змісту речення необхідний, за словами Т. Шмельової, інструмент, «своєрідний спільний знаменник різних смислових елементів, що дозволяють їх упорядкувати і диференціювати. На роль такого інструменту підходить поняття пропозиції.» [19, с. 9].

Н. Шведова оперує такими поняттями, як категорії семантичної структури речення, тобто

«одиноці значення, що формуються на основі взаємної дії синтаксичних значень членів речення і лексичних значень слів <...>. Центральними категоріями семантичної структури речення є: 1) предикативна ознака, що реалізується як «дія» або «стан»; 2) суб'єкт – виробник дії або носій стану; 3) об'єкт – той предмет, на який спрямована дія або до якого звернений стан» [18, с. 124]. У структурній схемі речення вичленовується пропозиція (семантична структура) для вивчення.

На думку Н. Хомського, у «мови є дві сторони – внутрішня і зовнішня. Речення можна вивчати з погляду того, яким способом воно висловлює думку, і з погляду його фізичного вигляду, іншими словами, у лані його семантичної або фонетичної інтерпретації» [17, с. 73]. Речення ж у різних мовах не є однаковиими. Проте «принципи, за якими вони будуються, однакові» [3, с. 7]. У мовознавстві пропозицію ще називають глибинною структурою, що «є спільною для всіх мов, оскільки вона вважається простим відображенням форми думки. Трансформаційні ж правила, за якими глибинна структура перетворюється у поверхневу, можуть розрізнятися у різних мов» [17, с. 78]. До того ж «глибинна структура є базисною абстрактною структурою, що визначає семантичну інтерпретацію речення» [там само, с. 73], поверхнева ж структура є «поверхнева організація одиниць, котра визначає його фонетичну інтерпретацію і пов'язана з фізичною формою реального висловлювання, <...> з його похідною формою» [там само, с. 73]. Покликаючись на положення картезіанської лінгвістики, Н. Хомський також стверджує, що «глибинна і поверхнева структури не обов'язково повинні бути тотожні» [там само, с. 73].

Звернення ж до словника лінгвістичних термінів дозволило представити такі визначення пропозиції:

1) Смысловий інваріант речення, смысловий образ ситуації, що описується у реченні, цілісна одиниця репрезентації смислу або образу ситуації, що залишається незмінною за різноманітних перетворень речення;

2) Форма репрезентації знань, яка може бути доповнена спеціальним компонентом, що оперуватиме репрезентаційними одиницями. У найзагальнішому розумінні пропозиція визначається як певна форма думки, що стверджує або заперечує дещо про об'єкти реальності [20, с. 259].

Посилаючись на роботи логіків, Н. Арутюнова вбачає загальну семантизацію логічного понятійного апарату. Згідно класичної логіки (покладалась на типи і форми мислення) «під пропозицією, або логічним судженням, розуміли певну форму думки, що стверджує або заперечує щось про предмети дійсності. Саме у цьому значенні термін «пропозиція» (англ., фр., *proposition*) був сприйнятий лінгвістами, що віднесли його до мовної форми вираження судження – до розповідного речення, а потім і будь-якого речення взагалі» [1, с. 23-24].

Український лінгвіст А. Загнітко наголошував, що пропозиція є «одним із фундаментальних понять семантики речення» [8, с. 119]. «Пропозиція (від лат. *propositio* – основне положення) –

об'єктивний (який відображає дійсність) зміст речення. Поняття пропозиції запозичено з логіки, де ним позначається змістова єдність між реченням і можливими його перефразуваннями у межах певної мови, а також перекладами на інші мови. В синтаксисі це поняття орієнтоване на структуру події, ситуації, з якою співвідноситься речення. Пропозицію кваліфікують як модель позначеної реченням ситуації, як семантичну структуру речення. Характер пропозиції визначає предикат, який передає ознаку предмета або відношення між предметами» [там само, ст. 142]. До того ж, ситуація, про яку йдеться у реченні, «існує в просторі поза чітко визначеним часом», це і є пропозицією (мисленевим образом), називання ж пропозиції відбувається за допомогою такого засобу, як речення [7, с. 71]. М.Тунч також визначає пропозицію як «основну одиницю семантичного або пропозиційного синтаксису, об'єктом дослідження якого є семантика речення <...>, як речення, що розглядається з точки зору його семантики, верхньою котрою є (основний) предикат» [16, с. 95].

Досліджуючи речення, як основну одиницю синтаксису, І. Сусов, указує на зв'язок позамовної ситуації та семантичної конструкції, або конфігурації. У такій конфігурації і відображається ця ситуація. «Семантичну конфігурацію часто називають пропозицією. <...> Пропозиція виступає як початковий спосіб «упаковки» інформації, яка підлягає передачі за допомогою висловлювання (висловлення). Одна пропозиція або сполучення ряду пропозицій утворює семантичну основу речення, його глибинну (смыслову) структуру» [15].

І. Вихованець визначає пропозицію як «семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення і похідних від речення конструкцій (словосполучень, зворотів тощо). Це стабільне семантичне ядро, об'єктивна семантична константа речення, яка відображає структуру ситуації, події. Структуру ж пропозиції визначає предикат, який указує на характер ситуації (позначає дію, процес, стан або якість предмета) і на відповідні місця для предметів-учасників ситуації (актантів, аргументів), зумовлює їх кількість і семантичні функції, ролі» [5, с. 121].

М. Кочерган притримується думки, що «не можна вивчати речення у відриві від його лексичного наповнення» [10, с. 316]. За його словами, у реченні наявний великий прагматичний потенціал, де «мовець може виразити своє ставлення до предмета мовлення, до ситуації, про яку йдеться, до адресата тощо». Повідомлюване у реченні і називається пропозицією, або диктумом, модус – це ставлення до повідомлюваного. [там само, с. 316].

Є. Падучева підкреслює, що «термін «пропозиція» відноситься лише до семантичного плану речення» [13, с.36]. Згадуючи роботу Ч. Філмора та концепцію породжуючої граматики, де пропозиція представляє саме речення, а не його зміст, Є. Падучева протиставляє думку, що у реченні як такому не міститься пропозицій, «пропозицією може бути лише його зміст і деякі компоненти змісту: якісь частини речення можуть виражати пропозиції» [там само, с. 36]. Пропозиції відрізняються і від речень, і від мовленнєвих актів, у процесі

яких вони стверджуються, стають наказами, проханнями тощо [там само, с. 37].

Т.Шмельова вважає, що поняття пропозиції стоїть у ряду з поняттями «подія», «ситуація» «стан справ», однак частіше використовує своїх дослідженнях дане поняття у значенні «мовне втілення деякого стану справ у дійсності, ситуації» [19, с. 9].

Важко заперечити зв'язок вивчення мовних явищ із пізнавальною діяльністю, пам'яттю, свідомістю. І. Сусов, досліджуючи вербалізацію знань, нагадує, що «мислення, як вважає більшість сучасних учених, користується не звичайною звуковою мовою, що є у розпорядженні того чи того етносу, а особливим кодом – «мовою» мозку, або «мовою» думки (lingua mentalis). Якщо прийняти цю думку, то вербалізація є перекодування результатів роботи мислення засобами конкретної етнічної звукової мови», людина, описуючи з пам'яті епізод, членує його на менші епізоди – висловлювання або пропозиції» [15]. Так само пропозицію пов'язували з презентацією знань Є. Кубрякова [11, с. 317], М. Болдирев [4].

Ми також вважаємо за доцільне стисло окреслити деякі напрацювання щодо типів пропозицій, оскільки класифікація пропозицій може стати основою відбору пропозицій із текстів та групування їх для подальших досліджень. За Т.Шмельовою пропозиції розподіляються на логічні і подієві. Логічні виражають деякі властивості, відношення, результати розумової діяльності, поділяються у свою чергу на пропозиції ідентифікації, релятивні, характеристики. Подієві – відображають події, що відбуваються, поділяються на буттєві пропозиції, пропозиції стану, руху, сприйняття, дії [19, с. 12-17].

Досліджуючи релятивні пропозиції китайської мови, зокрема «симетричні», з двома підметами, Чень Шумей зазначала, що пропозиція, а саме пропозиція відношень чи релятивна (关系命题), – це форма мислення, що є відображенням взаємозв'язків між речами, явищами зовнішнього світу, Ш.Чень опирається на статичні та динамічні методи, підсумовує, що це доволі складне питання. Дослідниця наводить приклади:

杜甫和李白是唐代人。 Ду Фу і Лі Бай – поетати епохи династії Тан.

杜甫和李白是同时代人。 Ду Фу і Лі Бай – поетати однієї епохи.

З прикладів бачимо, що граматичні конструкції схожі, але виражені у реченнях пропозиції відрізняються. Перше речення містить у собі дві характеризуючі пропозиції, де стверджується, що Ду Фу і Лібай мають спільну характеристику – належність до епохи Тан, речення можна розбити на «Ду Фу є поетаттю епохи Тан» і «Лі Бай є поетаттю епохи Тан». У другому ж реченні міститься релятивна пропозиція, Ду Фу і Лі Бай пов'язані належністю до однієї епохи, предикат 同时代人 не має такої самостійності як предикат попереднього речення, відтак його неможливо розбити на дві частини [23, с. 61] Загальновідомо, що в основі пропозиції лежить предикат, тому ми вбачаємо певний зв'язок семантичної класифікації предиката з типологією пропозицій

цій. Зокрема, І. Вихованець та А. Загнітко виокремлюють шість типів згідно семантики: предикати дії, процесу, стану, якості, локативні предикати, предикати кількості [6, с. 93-111; 8 с. 142-143]. О. Селіверстова вирізняє предикати дії, процесу, властивості, якості, стану, явища, класу [14].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, як бачимо з наведених визначень пропозиції, описати семантичну структуру речення можна з різних позицій: формально-конструктивної (Н. Шведова), позамовної, оскільки втілює стан справ, ситуації (І. Сусов, Т. Шмельова, Є. Падучева), логічної (Н. Арутюнова), когнітивної (М. Болдырев, Є. Кубрякова), за допомогою трансформаційно-генеративного підходу (Н. Хомський). Українська та китайська мови належать до різних мовних сімей, де формальна організація речення має багато відмінностей, для більш повного результату зіставних досліджень важливо правильно обрати основу зіставлення, такий еталон, який притаманний різним за структурою мовам. У цьому випадку ми погоджуємося з твердженням Н. Леміш: «Якщо для фонетики, як правило, за еталон обирають фонему, для лексики – сему, то для синтаксичних структур – це зробити складніше, оскільки у текстах наявні поверхневі структури, порівняння яких не дає системних результатів через їх широку варіативність» [12, с. 107]. Саме тому семантика речення, його глибинні структури (пропозиції) цілком можуть виступити як *tertium comparationis*.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. 383 с.
2. Балтаева В.Т., Евдокимова А.Г., Федотова С.И. Аспекты изучения синтаксиса. // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 11-2. С. 305–309. URL: <http://applied-research.ru/ru/article/view?id=6125> (дата звернення: 12.07.2018).
3. Бейкер М. Атомы языка: грамматика в темном поле сознания / Под ред. О.В.Митрениной, О.А.Митрофановой. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. 272 с.
4. Болдырев Н.Н. Функциональная категоризация английского глагола: Дисс. ... д-ра филол. наук. С.-Пб., 1995.
5. Вихованець І.Р. Грамматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. 368 с.
6. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. 220 с.
7. Загнітко А.П. Синтаксис української мови: теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко, Г. Морозова / – Brno : Masarykova univerzita, 2013. 223 с.
8. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. Вид. 2-ге, виправл.і доп. – Донецьк: ДонНУ, 2007. 294 с.
9. Копров В. Ю. Семантико-функциональный синтаксис русского языка в сопоставлении с английским и венгерским. – Воронеж: Издатель О.Ю. Алейников, 2010. 328 с.
10. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. 368 с.
11. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
12. Леміш Н.Є. Синтаксичний концепт як *tertium comparationis* при встановленні типології структур каузального комплексу (на матеріалі нідерландської та української мов) / Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту : [зб. наук. пр.] / [гол. ред. А.В. Корольова]. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2014. – Вип. 17, № 1. С. 107–114.
13. Падучева Е.В. Высказывание и его соотношенность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений) – М.: Наука, 1985. 272 с.
14. Селіверстова О.Н. Семантические типы предикатов. – М.: Наука, 1982. 370 с.
15. Сусов И.П. Введение в теоретическое языкознание: электронный учебник. URL: <http://homepages.tversu.ru/~ips/LingFak1.htm#2> (дата звернення: 11.07.2018).
16. Тунч М.Н. Пропозиціональна структура простого предложения / М.Н. Тунч // Вестник Бурятского государственного университета, 2009. С.95–97.
17. Хомский Н. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли. – М.: КомКнига, 2005. 232 с.
18. Шведова Н.Ю. (гл. ред.). Русская грамматика. Т. 2. Синтаксис – М.: Наука, 1980. 710 с.
19. Шмелева Т.В. Семантический синтаксис. Текст лекций. – Красноярск: Красноярский гос. ун-т, 1988. – 54 с.
20. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. – К.: Артес, 1998. 336 с.
21. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови [Текст] : [підручник] – К.: Академія, 2004. – 408 с.
22. 李勤 句法语义研究新探: 理论与研究与俄汉对比 上海外语教育出版社, 2011. 369 页.
23. 陈淑梅 关系命题的语言问题探究 – 黄冈师专学报 第19卷第2期 1999. 页61–68 .